

ÇAPANOĞULLARI

kese tutarındaki 10.000 yaldız altını yarıdında bulunmuştur. Gemerek'teki Şahruh Bey Mescidi de (Merkez Camii) 1822 yılında Çapanoğulları tarafından onartılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Ali Emîrî, III. Mustafa, nr. 25.565, 28.970; BA, III. Selim, nr. 13.396; BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 9078, 13.606, 16.796; BA, HH, nr. 581, 1258-A, 4079, 7858, 12.008, 54.561; BA, *İrade-Meclis-i Vâlâ*, nr. 1561, 2270; BA, *Müzehheb Fermanlar*, nr. 540; TSMA, E 1659, 3304, 4565, 5125; VGMA, D nr. 629, s. 199-204; nr. 630, s. 951-956; nr. 742, s. 91-96; Vâsıf, *Târih* (İlgürel), s. 191, 278-279, 298, 349; J. Macdonald Kinneir, *Voyage dans l'Asie Mineure* (trc. N. Perrin), Paris 1818, s. 140-141, 145-147; G. Perrot, *Souvenirs d'un en Asie Mineure*, Paris 1864, s. 380-391; Cevdet, *Târih*, II, 131, 171-172; VI, 305; X, 76, 86, 278-283; XII, 108; Lutfi, *Târih*, I, 247-248, 263; II, 58, 176, 195; IV, 166; V, 33; VI, 72, 73; VIII, 139; N. Yorga, *Osmanlı Tarihi* (trc. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1948, s. 133; Süleyman Duygu, *Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları*, İstanbul 1953; a.mlf., "Osmanlı Devlet Ricalinden Mehmed Celâleddin Paşa", *TK*, XIII/147-149 (1975), s. 147-171; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara 1977, tür.yer.; a.mlf., "Canikli Ali Paşa", *TTK Belleten*, XXXVI/144 (1972), s. 483-525; a.mlf., "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hânedanlıkların Kuruluşu", a.e., XLII/168 (1978), s. 667-723; a.mlf., "Orta Anadolu'da Nizâm-ı Cedid'in Kuruluşu ve Kaldırılışı", *DTCF Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, Ankara 1982, s. 509-536; Özcan Mert, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara 1980; a.mlf., "Folklorumuzda Çapanoğulları", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 1982, I, 217-233; Necati Fahri Taş, *Millî Mücadele Döneminde Yozgat*, Ankara 1987, s. 38-55; Rüçhan Arık, "Çapanoğlu Camii", *Önasya*, VII/74 (1971), s. 8-9, 21; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çapanoğulları", *TTK Belleten*, XXXVIII/150 (1974), s. 215-261; A. Yaşar Ocak, "Millî Mücadelede Çapanoğlu İsyanı 8-27 Haziran 1920", *TKA*, VII-X (1974), s. 83-149; Hakkı Acun, "Çapanoğlu Camii (Yerköy-Saray)", *Türkiyemiz*, sy. 26, İstanbul 1978, s. 34-36; a.mlf., "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları", *VD*, XIII (1981), s. 635-715; Mehmed Duru, "Yozgat Çapanoğlu Camii ve Vakfiyeleri", a.e., s. 71-89; Nuri Yüce, "Âgâh Efendi, Çapanzâde", *DİA*, I, 447-448.

ÖZCAN MERT

ÇAPARHÂNE

(bk. MENZİL).

ÇAPAROĞULLARI

(bk. ÇAPANOĞULLARI).

ÇAR

(bk. CAR).

ÇÂRCÜY

Türkmenistan'da
Amuderya'nın sol tarafında
eski adı Âmül olan şehir.

Ortaçağ'da Âmüye veya Amu olarak da adlandırılmıştır. Âmül ismi ise Mâzenderan'da aynı adı taşıyan şehirde olduğu gibi Ârîler'den önceki Amard kavminin adıyla ilgili olsa gerektir. Bu durumda Barthold'un da belirttiği üzere Amu adı, Ârî kökenli Vahş (Ceyhun) adından daha eskidir ve Amuderya isminin bundan çıkması muhtemeldir. Bugün şehir, yakınından geçen Amuderya üzerindeki önemli bir geçitten dolayı Çehâr-cüy veya Çâr-cüy (dört ırmak) adını taşımakta olup bu adın Timurular devrinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim *Bâbürnâme*'de 903 (1497-98) yılı olayları anlatırken Çârcüy adlı bir geçit yerinden söz edilir (Bâbü, I, 61).

Ortaçağ'da Horasan eyaleti içinde yer alan şehir, etrafı çöllere kaplı olmasına rağmen Horasan-Mâverâünnehir kervan yollarının birleşme noktasında bulunduğu için önemli bir ticaret merkezi haline gelmişti. Nitekim Selçuklular'ın ortaya çıkış yıllarında oldukça kalabalık bir nüfusa sahipti. Selçuklular'ın ilmin devletçe himaye edilmesi ve yayılması siyasetleri çerçevesinde Bağdat'ta Nizâmiye medreseleri kurulurken İsfahan, Rey, Nişâbur ve Âmül'de de aynı adı taşıyan medreseler tesis edildi.

Çârcüy, Ortaçağ'lardan beri bölgedeki siyasî ve askerî olaylarda önemli rol oynamıştır. Abbâsîler'in iktidara gelmesinde etkili olan ve daha sonra onlarla mücadelede girişen Horasanlı Ebü Müslim, Abbâsîler'le gizlice anlaşarak kendisine karşı isyan eden Mâverâünnehir valilerinden Sibâ' b. Nu'mân'ı 135'te (752-53) Âmül'de idam etmişti. Aynı şekilde Sâmânîler'den İsmâil, Ali evlâdından Muhammed b. Beşîr'in ordusunu 287'de (900) Âmül yakınında yenmişti.

Çârcüy Kalesi 910 (1504) yılında Özbekler'in eline geçti. 1740'ta ise Nâdir Şah Buhara'ya yaptığı seferde ordusunu Amuderya'nın önemli geçitlerinden olan Çârcüy'a köprüler kurdurarak geçirdi.

Bu dönemlerde önemli bir geçit yeri olmasına karşılık az nüfuslu küçük bir yerleşme merkezi durumunda olduğu anlaşılan Çârcüy, 1830'lu yıllarda Kalmaqlar'ın idaresinde bulunuyordu. Aynı dönemde burayı gören seyyahlara göre

ticarî önemi olmayan ve hâkim bir tepe üzerinde güzel bir kalesi bulunan şehrin nüfusu 20.000 dolayındaydı. Halkının çoğu göçebe bir hayat yaşıyordu ve sıcak mevsimlerde burada ancak 4000-5000 kişi kalıyordu. 1844'te Hîve Türkmenleri'nin saldırılarından dolayı nüfusu 2000 civarına inen Çârcüy, Horasan-Mâverâünnehir kervan yolu üzerinde bulunmasına rağmen eşkıya hücumlarının tesiriyle ticarî önemini büsbütün kaybetti.

Çârcüy, Buhara'nın işgalinden sonra 1867 yılında Ruslar'ın eline geçti. 1886'da demiryolunun buraya ulaşması (Semerkant-Aşkâbâd hattı) sebebiyle yeniden önem kazandı. Şehre 17 km. uzaklıkta yer alan Amu İstasyonu yanında, Buhara emîrinin Rus hükûmetine tahsis ettiği arazi üzerinde 4000-5000 nüfuslu yeni bir şehir kuruldu ve buraya Yeni Çârcüy, diğerine de Eski Çârcüy denildi. Daha çok dışarıdan gelen Ruslar'ın yerleştiği Yeni Çârcüy, Tirmiz ve Kerki gibi şehirlerle birlikte Rus askerî kumandanlarının yönetimindeydi. Eski ve Yeni Çârcüy arasındaki mesafe, yeni şehrin eski şehre doğru genişlemesiyle zamanla kapanarak ortadan kalktı.

1901 yılında Amuderya üzerinde, Çârcüy-Buhara-Taşkent demiryolu ulaşımını sağlayan 2 km. uzunluğunda bir köprü yapıldı. Bununla vapurların Petro-Aleksandrovsk'a kadar nehir boyunca inerek Tirmiz'e ulaşabilecekleri düşünülmüştü. Sonuçta Çârcüy, nehir ve demiryolları sayesinde bölgenin büyük şehirleri arasına girdi. Öte yandan Rus yönetimi 1914'te Aleksanera'y ile Çârcüy arasını bir demiryolu ile birleştirmek suretiyle Emba (Çim) petrol sahalarını Üst-yurt üzerinden Hârizm'e, sonra da Çârcüy'dan Keska hattıyla Hindistan'ın Quetta hattına bağlamak için çalışmalar yapmıştı.

Çârcüy Bolşevik İhtilâli döneminde de siyasî ve askerî önemini korumuş,hatta Gizli Türkmen Millî Komitesi'nin merkezi olmuştur. Bu dönemde Hîve'de Ruslar'a ve Genç Hîveliler hareketine karşı mücadele eden Cüneyd Han, Genç Hîveliler'in Ruslar'ca kurulan Askerler Şûrası'nı destekleme kararı almaları üzerine Amuderya'nın sol tarafında (Çârcüy yakınında) yerleşerek Törtköl (Petro-Aleksandrovsk)-Çârcüy telefon hattını kesmişti. General Frunze'nin 28 Ağustos 1920'de Sovyet ordusuna Buhara'ya girme emri vermesinin ardından aralarında Çârcüy'un da yer aldığı Karşî ve Şehri-Sebz gibi önemli şehirler işgal edildi.

Sovyet idaresinde Yeni Çarcûy önemli bir idarî ve 1924'ten itibaren de sanayi merkezi hüviyeti kazanmaya başladı. 21 Kasım 1939'dan sonra ise aynı adı taşıyan "oblast"ın merkezi olarak sürekli gelişen Yeni Çarcûy kısa sürede planlı, modern ve kalabalık bir şehir görüntüsü kazandı. 1955'te Türkmenistan'ın ikinci büyük şehri haline geldi. Yeni Çarcûy, Krasnovodsk-Taşkent ve Çarcûy-Kongrat demiryolu, Çarcûy-Hive Arayolu ve Tirmiz-Aral gölü arasında Amuderya ile sağlanan nehir yolu sayesinde önemli bir ticaret ve ulaşım merkezi oldu.

Tren istasyonu, nehir limanı, ipek ve pamuk tasfiye fabrikaları, gemi ve demiryolu tamirhaneleri, inşaat tesisleri, elektrik istasyonu, matbaaları, et ve dokuma fabrikaları ile tanınan Çarcûy, ayrıca "Türkistan'ın Çukurovası" hükmünde olup yemiş ve hububatın ülkenin diğer bölgelerine nazaran daha önce olgunlaştığı, en meşhur kavunların yetiştiği yerdir.

Çarcûy bugün Türkmenistan'ın önemli bir sanayi ve ticaret şehri olup nüfusu 161.000'dir (1989).

BİBLİYOGRAFYA :

Bâbü, *Vekâyi'* (Arat), I, 61; Baymirza Hayit, *Türkistan: Rusya ile Çin Arasında* (trc. Abdülkadir Sadak), İstanbul 1975, s. 171, 264, 269; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980, s. 332; A. Zeki Velidi Toğan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 20, 81, 256, 342, 425, 581; Barthold, *Türkistan*, s. 105, 253; a.mlf. — Mirza Bala, "Çarcûy", *İA*, III, 359-360; Bally Yazkulyev, *Turkmenia*, Moscow 1987, s. 39; Mehmet Saray, *The Turkmens in the Age of Imperialism: A Study of the Turkmen People and Their Incorporation into the Russian Empire*, Ankara 1989, s. 87; Streck, "Âmül", *İA*, I, 428; A. Bennigsen, "Âmul", *EI²* (İng.), I, 459-460.

MUSTAFA BUDAK

ÇARDAK HAN

Denizli sınırları içinde bulunan XIII. yüzyıla ait kervansaray.

Halk arasında Hanâbâd adıyla da anılır. Denizli-Eğirdir kervan yolu üzerinde, Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'ın mîrâhuru ve Honaz vilâyeti hâkimi Esedüddin Ayaz b. Abdullah eş-Şehâbî tarafından 627 (1230) yılında yaptırılmıştır. Acıgöl'ün batı ucundaki Çardak kasabasının çıkışında, karayolundan yaklaşık 500 m. içeride yer alır. Dikdörtgen kapalı mekânı ve kare avlusu ile Selçuklu sultan hanları tipinin basit ve sade bir örneğidir. Taçkapısı

ve kenarlarında bulunması gereken eyvanları tamamen yıkılmış olan avlunun giriş açıklığı, doğu yönündeki duvar kalıntıları arasında kendini belli etmektedir.

22,50 × 27,00 m. boyutlarındaki beş nefli kapalı kısım, dört sıra kesme taş pâyeye oturan sivri tonozlarla örtülüdür. Kapının açıldığı orta nef diğerlerinden daha geniş olup tonozu da daha yüksektir. Her sırada beşer tane bulunan pâyeler birbirlerine nef boyunca alttan sekilerle, üstten de yine kesme taştan örülmüş hafif sivri alçak kemerlerle bağlanmıştır. Basık ve karanlık olan mekân, tonozlardaki ayak araları hizasına rastlayan deliklerden ışık ve hava almaktadır. Orta nefin pâyeye başlıklarının ilkinde bir boğa başı, üçüncüsünde karşılıklı sıçramış iki balık ve dördüncüsünde de iri kulaklı, sivri sakallı bir insan başı kabartması dikkat çekmektedir. Dış yüzleri de kesme taş kaplama olan bina, giriş cephesindeki yarım daire, doğu cephesindeki üçgen ve güney cephesindeki yarım sekizgen kesitli ikişer kule-payanda ile bir kale görünümü vermektedir.

Doğu cephesinde eksen üzerine yerleştirilmiş olan taçkapı, iki yanındaki yuvarlak kulelerle aynı hizaya gelecek kadar dışarı doğru çıkıntı yapmıştır. İçinde basık kemerli girişin yer aldığı taçkapı nişini kesme taşlardan örülmüş, nef tonozlarıyla aynı biçimde sade bir kemer çevrelemekte ve giriş kemeri üzerine yerleştirilen, kapı nişinin küçük bir modeli şeklindeki yedi satırlı kitabenin yanlarında da göğüsten itibaren yapılmış iki Selçuklu aslan heykeli bulunmaktadır. Niş kemerinden yukarısı yıkılmış olan taçkapının dikdörtgen çerçevesini, geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiş bordür ile onu kuşatan silme oluşturmaktadır.

Binanın bazı devşirme malzemeye de rastlanan duvarlarında çeşitli taşçı işa-

retleri varsa da çoğu, yakın tarihlerde yapılan kireç badananın altında güçlüğüle farkedilir durumdadır. Badana yapılırken tabanı da şaplanmış olan kervansaray, restore edilmesi halinde yine asırlarca ayakta kalabilecek sağlamlıktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

K. Erdmann, *Das anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin 1961, I, 59-61, rs. 71-76, lv. V-2; II (1976), s. 130; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 177; Ataman Demir, "Çardak Han", *İlgi*, sy. 58, İstanbul 1989, s. 20-23.

ÖZKAN ERTUĞRUL

ÇARDAKLI HAMAM

İstanbul'da XVI. yüzyılın ilk yıllarında yapılmış hamam.

Kadırga semtinde Küçükayasofya Camii yakınında bulunmaktadır. Kapısı üstündeki Arapça üç satırlık kitâbe ile *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nden anlaşıldığına göre Sultan II. Bayezid devrinde yaşayan Kapağası Hüseyin Ağa (kitâbede Bey) tarafından yaptırılmıştır. Kitâbedeki tarihe göre 909'da (1503-1504) inşa edilmiştir. Aydın Yüksel bu tarihi 907 (1501-1502) olarak okumuştur. Tahrir defterindeki kayıta, vakfiyesinin 913 Cemâziyelâhir (Ekim 1507) tarihli olduğu ve 42.500 akçe tutarındaki yıllık gelirinin hamama komşu camiye ayrıldığı belirtilmiştir. "Hamâm-ı çifte der nezd-i câmi-i mezbûr" ifadesi de yapının Küçükayasofya Camii evkafından olduğunu açık şekilde gösterir. Bu hamamı, ayrıca Amasya'da Kapı Ağası Medresesi ve bedesten, Amasya'nın kuzeydoğusunda Sonisa'da (Sunasa, şimdiki adı Uluköy) cami ile medrese, İstanbul'da kiliseden çevrilmeye Küçükayasofya Camii ile türbe ve zâviye, Çarşıkapı'da mescid, Edirne'de hanlar yaptırmış olan Kapağası Hüseyin Ağa'nın son derceden zengin olduğu anlaşılmaktadır.

Çardaklı Hamam'ın 979 (1571-72) ve 983 (1575-76) yıllarında Mimar Ömer b. Veli tarafından tamiri yapılmış, 1009'daki (1600-1601) tamiri ise Mehmed b. Üveys'e havale edilmiştir.

R. Ekrem Koçu'nun, Mustafa Galib Bey'in *Rehnümâ-yı Zâbita* (İstanbul 1336) adlı eserinden tesbit ettiğine göre Çardaklı Hamam kitabın yayımlandığı 1917-1918 yıllarında henüz faaldi. Nitekim 1917'de hamamı inceleyen Heinrich Glück burayı bakımlı bir halde görmüştür. Bu vakif eserin ne zaman özel mülkiyete ge-

Çardak Han Kervansarayı - Denizli

